

Inhoud

Proloog	8
Deel I: Vorspiel	10
De taal van het Derde Rijk	12
Ben ik gedupeerd?	20
De digitale prepper	28
De transparante mens	33
Deel II: Transit	37
Versnipperd	39
De Firma	42
Geheugenverlies	49
De vertrouwensvraag	55
Vliegende paspoorten	61
Het volgnummer van de overheid	68
Vrije jeugd	81
Het rode gevaar	91
Het einde van Nederland	98
Deel III: Het dossier	107
Jürgen & Helmut	112
De eliteschool	122
Een nieuwe wereld	130
De openingszet	138
Scrummaster van surveillance	140
Sprintplanning 'Operatie Kontakt'	151
Bronrapportage	161
Backlog van repressie	170

Een scalpel voor de Stasi	185
Open source	190
From Erfurt with love	196
Aktenflicker	205
Krowirando's laatste woorden	214

DEEL IV: Preppen voor privacy	227
De prijs voor privacy	233
Function creep	244
Feedback loop	252
De surveillancemaatschappij	260
Gehackt	268

Het recht om met rust gelaten te worden is het meest omvattende van alle rechten en het recht dat het meest gewaardeerd wordt door beschaafde mensen.

*– Louis D. Brandeis in de zaak-Olmstead vs. United States,
277 U.S. 438 (1928)*

Proloog

Mijn aandacht werd meteen getrokken door een pasfoto van mijn moeder toen ik het eerste van de zeven delen van het dossier opensloeg. Geen mooie vrouw in de klassieke zin van het woord, maar het *laisser faire* in de oogopslag deed in de verte aan Sophia Loren denken. Dat kon ook te maken hebben met de typische compositie van een DDR-pasfoto. Het gezicht een kwartslag weggedraaid van de lens en de blik op oneindig.

Ik werd het document ingezogen. Het was niet de welbekende, imponerende opmaak met de dreigende dossiercode (HA XX/AIG) op het voorblad, de vele stempels, misleidende terminologie en eindeloze afkortingen. BStU, IM, IMR, VI en natuurlijk MfS, de afkorting voor *Ministerium für Staatssicherheit*, oftewel Stasi.

Het waren vooral de biografische details die niet strookten met de geschiedenis zoals mijn moeder die altijd heeft verteld. Van het adres had ik nog nooit gehoord en tussen de namen van de *bedeutsame Verbindungen*, die in een organigram waren weergegeven, stonden ook de mensen waarmee ik ben opgegroeid. Vormden zij de staatsvijandelijke groepering waarin de Stasi wilde infiltreren?

Het grote lezen was begonnen, maar dat was niet zonder slag of stoot gegaan. Mijn moeder had het dossier lange tijd angstvallig voor zichzelf gehouden, alsof ze hoopte dat het dan op magische wijze alsnog in de *shredder* zou belanden. Wat stond erin dat geheim moest blijven?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Übersichtsbogen zur operativen Personenkontrolle

Name, Vorname Konschak, Sabine

geboren am, in 13.03.1951 in Dippoldiswalde

wohnhaft 1034 Berlin, Straßmannstraße 27

beschäftigt redaktioneller MA der Redaktion Kontakt, Junge Welt
PKZ: 13035820913

BSU
000002

(Aufnahmejahr)

1. Entscheidung über das Einleiten

Waisando, F.
(vorschlagender Mitarbeiter)

18.01.1977
(Datum)

H.XX/AlG
i.v. Knn
(Leiter)

2. Gründe für das Einleiten.

Die K. wird wegen des Verdachtes staatsfeindlicher Tätigkeit innerhalb einer Gruppe von studentischen und anderen intellektuellen Personen sowie wegen aktiver Verbindungen ins Operationsgebiet.

3. Ziel der operativen Personenkontrolle

Das Ziel der Bearbeitung besteht in der Prüfung der Verdachtsmomente staatsfeindlicher Tätigkeit und Stützpunktbildung.

4. Eingesetzte IM/GMS

		GMS	Koordiniert mit
IM	<u>IMR "Frank Atus" (VF)</u>		
	<u>IM (HVA)</u>		

334 471 190.0 Form 310

Deel I

Vorspiel

Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen, als de waanzin eensklaps uitbrak in een razernij, waaruit deze arme Europeesche menschheid achterbleef in verstomping en verdwazing, de motoren nog draaiende en de vlaggen nog wapperende, maar de geest geweken.

– Johan Huizinga, uit: *In de schaduwen van morgen* (1935)

Het leven van mijn moeder is de directe aanleiding voor het schrijven van dit boek. Als potentiële staatsvijand stond zij vier jaar lang onder volledige surveillance van de Stasi; van af luisterapparatuur in haar woning tot geliefden die achteraf spionnen bleken te zijn. Elke beweging en elk woord werd zo nauwkeurig mogelijk vastgelegd. Dat niet alleen: de Stasi wilde haar het liefst steeds een stap voor zijn, om haar leven te sturen en plannen te ondermijnen die een bedreiging konden vormen voor de ‘staatsveiligheid’ van de *Deutsche Demokratische Republik*, de voormalige DDR.

In onze huidige samenleving is zo’n scenario ook een reële mogelijkheid geworden – al zijn de technieken veranderd. En de onderdrukkers ook. Mijn moeder werd gevolgd door een totalitair regime, terwijl wij ons vrijwillig onderwerpen aan een complete industrie.

Het is grappig om te zien hoe mijn moeder haar smartphone nog altijd behandelt als een tv-toestel uit de jaren zeventig: als het beeld vastloopt, geef je er een klap op in de hoop dat het goedkomt. Vertrouwen in technologie is voor haar geen vanzelfsprekendheid. Voor de generaties die zijn opgegroeid als *digital natives* is dat precies omgekeerd. Wij leggen ons leven zonder aarzeling in handen van systemen die we niet volledig begrijpen, maar wel blind vertrouwen.

We klikken op ‘alles accepteren’ zonder te lezen, koppelen alles aan elkaar en roemen het gemak. En juist omdat het zo moeiteloos werkt, stellen we geen vragen meer.

In dit boek doe ik dat wel. De volgende drie vragen hield ik tijdens het ontrafelen van die vier jaren uit het leven van mijn moeder steeds in het achterhoofd:

Hoe worden we gevolgd, en door wie?
Hoe worden we daardoor beïnvloed?
Wat kunnen we eraan doen?

De taal van het Derde Rijk

Het dossier dat de Stasi over mijn moeder heeft opgetekend, vormt letterlijk het *Leitmotiv* van dit boek, dat begint met dit *Vorspiel*. Een begrip uit de klassieke muziek. In het *Vorspiel* worden thema's geïntroduceerd die later terugkeren. Maar ik verwijs er ook mee naar het eerste hoofdstuk van het boek *Lingua Tertii Imperii – De taal van het Derde Rijk* van de Duits-Joodse filoloog Victor Klemperer.

Hij wist de Tweede Wereldoorlog te overleven. Als echtgenoot van een Arische vrouw werd hij 'slechts' een aantal jaar in werkkampen rondom zijn woonplaats Dresden gevangen gezet. 'Slechts' staat bewust tussen aanhalingstekens. Het is een beproefde methode van de nazi's om zaken te ironiseren en bagatelliseren, aldus Klemperer.

In zijn oorlogsdagboeken (1933-1945) hield hij heel precies bij welke taal de nazi's gebruikten om maximaal effect te bereiken met hun propaganda. Klemperer wist tijdens het schrijven al dat hij zijn notities – mocht hij de oorlog overleven – zou gebruiken voor een boek over de werking van nazi-taal in combinatie met zijn eigen herinneringen.

De filoloog overleefde en in 1947 werd het boek gepubliceerd door het Aufbau-Verlag in Berlijn. Een uitgeverij die in 1945 in de Russische sector (het latere Oost-Berlijn) werd opgericht en een centrale rol speelde bij de wederopbouw van het culturele leven. *De taal van het Derde Rijk* is dus uitgegeven voor de

officiële oprichting van de DDR op 7 oktober 1949. Voormalig nazi-Duitsland stond nog onder bewind van de geallieerden en de ideologische controle en censuur waren nog niet geïnstitutionaliseerd.

Ik kreeg Klemperers boek van mijn moeder toen ik net mijn research had afgerond en er een straffe deadline was afgesproken met de uitgever. We zaten aan de keukentafel in het huis in de stad waar ze na haar huwelijk met mijn vader terecht was gekomen. Ze was haar hele werkzame leven in Nederland filosofiedocent geweest.

Inmiddels was ze met pensioen en organiseerde ze filosofische meet-ups met jongeren. Vaak over technologie, ethiek en de opkomst van AI. Terwijl mijn eerdere boeken in die gesprekken uitvoerig werden besproken, repte ze met geen woord over het boek dat ik over haar schreef. Thuis was het niet anders: ze zweeg het stelselmatig dood. Tot dat moment.

Mijn moeder schoof een forse paperback over tafel. De geur van rook uit haar oude studeerkamer steeg er nog uit op. Op het zwarte omslag stond een foto van een schreeuwende nazi-officier en linksboven een rode balk.

‘Klemperer,’ zei ze.

Ik keek naar de titel: *LTI – Lingua Tertii Imperii*.

‘De taal van het Derde Rijk?’ vroeg ik.

Ze knikte kort. ‘Je schrijft over macht en controle. Je moet beginnen bij de taal.’

Ik draaide het boek om. ‘Je weet dat ik juist probeer te schrijven over jou. Over wat er met jou is gebeurd.’

Ze trok haar spitse wenkbrauwen op.

‘Over wat zij over mij hebben opgeschreven, bedoel je.’

Ik zweeg. Soms kon ik het Duitse accent herkennen. Vooral als ze gespannen was. Ze leek nog steeds op de vrouw van de pasfoto in het dossier. Al was het haar korter geworden met de jaren. Behalve een bewust wit gelaten pluk, was het nog steeds ravenzwart geverfd.

‘Dat dossier,’ zei mijn moeder, ‘is niet wie ik was. Het is wie zij van mij wilden maken. Begrijp je dat verschil?’

‘Je hebt me dat eerder gezegd.’

‘Maar je luistert niet.’

Ze keek me strak aan, haar stem klonk vastberaden. Het was niet de kwetsbare en verwarde vrouw die ik had leren kennen in de verslagen van de informanten en Stasi-officieren. Dit was de vrouw die jonge mensen aan het denken zette over Kant, Harari en ChatGPT.

‘Waarom geef je me dit boek nu pas, terwijl ik het verhaal al bijna rond heb?’ vroeg ik.

Ze schoof haar stoel, bijna onmerkbaar, iets naar achteren.

‘Omdat ik niet wil dat je hun woorden gebruikt om mijn verhaal te vertellen. Taal is niet neutraal. En jij weet dat.’

Ik bladerde door de eerste pagina's. Haar blik was nog steeds op mij gericht. Ik voelde hoe ze mij bestudeerde, op een manier zoals alleen zij dat kan. Elke nieuwe grijze haar – en dat zijn er inmiddels vele – werd gerubriceerd. Elke verloren haar werd gecategoriseerd en gearchiveerd op datum en plaats. De kwaliteit van mijn hemd, mijn schoenen en mijn jasje. Op basis daarvan maakte ze een inschatting van hoe mijn dag was geweest, wat ik had gedaan en wie ik had gesproken.

‘Dus je wilt niet dat ik het boek schrijf en publiceer?’

Ze haalde haar schouders op.

‘Ik zeg alleen: begin bij de taal. Dan zul je zien dat het niet over mij gaat. En misschien... gaat het dan wél ergens over.’

Ik sloeg het boek van Klemperer dicht en legde het voor mij neer.

‘En als ik dat niet doe?’

‘Dan schrijf je een biografie over een soort hologram. Het fantoombeeld van een vrouw die nooit echt heeft bestaan, maar alleen in de ogen van anderen.’

Ze stond op en liep naar de keuken. Met twee glazen thee kwam ze weer terug. Het boek lag tussen ons in op het zware, marmeren tafelblad.

Klemperer bood mij, of ik nu wilde of niet, nieuwe inzichten. Ik moest anders en vooral verder durven kijken.

Met ánders kijken bedoel ik niet alleen letterlijk de taal van Big Tech analyseren als een filoloog, maar ook de methodiek van deze wetenschap toepassen. Niet vanuit het grotere geheel, maar juist heel ver inzoomen. Zoals een filoloog op woordniveau zijn studie verricht. Zo ben ik technologie, surveillance en privacy gaan benaderen: door in te zoomen tot het kleinste, meest persoonlijke niveau. Niet uitsluitend naar grote maatschappelijke structuren kijken, maar blootleggen hoe surveillance ingrijpt in het dagelijks bestaan. Van mijn moeder, van mijzelf en binnen de dynamiek van mijn gezin.

Met vérder kijken bedoel ik voorbij de vergelijking tussen de technieken van de Stasi en die van Big Tech. Gedragsbeïnvloeding, onderdrukking en surveillance beginnen niet met de inzet van technologie, maar op een wezenlijk ander niveau: dat van de taal. En juist onze taal is onder invloed van technologie fundamenteel aan het veranderen: de verhullende taal van Big Tech, maar ook de manier waarop wij met de komst van generatieve AI met computers communiceren. Hoe dat onze verhouding met digitale technologie en surveillance bepaalt, is

een van de onderwerpen waar ik in *Transit*, het eerste deel van dit boek verder op inga.

De huidige situatie in de wereld is nog ver verwijderd van de gruwelijkheden die plaatsvonden tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar de manier waarop taal wordt ingezet om macht te legitimeren vertoont ZORGWEKKENDE overeenkomsten.

Big Tech gebruikt communicatiestrategieën die rechtstreeks verwant zijn aan wat Klemperer beschreef als ‘de taaltrucs van de nazi’s’. Voor dit doelgericht ‘framen’ heeft een duur betaald leger lobbyisten en PR-specialisten z’n intrek genomen in de gebouwen van de Europese Commissie. Met manipulatief taalgebruik wordt de grootschalige inbreuk op privacy en ondermijning van wet- en regelgeving door Big Tech verpakt in een boodschap over innovatie, efficiëntie en gemak.

Een korte bloemlezing:

‘Optimaliseren van de gebruikerservaring’ is een holle frase die suggereert dat het belang van de gebruiker centraal staat, terwijl het er feitelijk om draait aandacht zo lang mogelijk vast te houden, data te verzamelen en gedrag te beïnvloeden. Even bedrieglijk is de term ‘gepersonaliseerde content’ net als z’n commerciële broertje ‘relevante advertenties’, waarmee een invasief systeem van profilering en filterbubbels wordt verkocht als een persoonlijke service. Ook cookiebanners spreken hun eigen versluierde taal: gebruikers kunnen ‘toestemming beheren’. Een formulering die een gevoel van controle oproept, terwijl het bijna onmogelijk is om tracking te weigeren. ‘Alles accepteren’ is *the only way to go*. Hier wordt dwang gekleed in een jasje van keuzevrijheid.

‘Communityrichtlijnen’ en ‘inhoud modereren’ zijn neutraal klinkende bewoordingen die verhullen dat Big Tech

steeds vaker bepaalt wat wel en wat niet gezegd en gepubliceerd mag worden. Meestal zonder transparantie of duidelijke verantwoording. Zeker nu de factcheckers van Facebook, TikTok en andere sociale media de wacht zijn aangezet in de tweede Trump-termijn.

Ook op het eerste oog normale woorden als 'slim' en 'assistent' worden gebruikt om technologieën aan te duiden die in werkelijkheid een permanente datadrain en hypersensitieve af luisterapparatuur in huis zijn.

Apparaten en de achterliggende technologie worden weloverwogen vermenschlijkt, verzacht of versimpeld om ze onschadelijk te maken. Het is een techniek die totalitaire regimes ook toepassen; gruwelijke beweringen, opdrachten en ideologieën verpakken in onschuldige termen. Het onzalige *Arbeit macht frei* boven de poort van het concentratiekamp in Auschwitz is het bekendste en meest verachtelijke voorbeeld.

Wanneer bedrijven verklaren dat 'jouw gegevens veilig bij ons zijn', wordt er een gevoel van vertrouwen opgeroepen, terwijl diezelfde gegevens tegelijkertijd commercieel worden uitgebuit. De voorwaarden waarbinnen dit gebeurt zijn vrijwel altijd eenzijdig opgesteld. Zo is Facebook automatisch eigenaar van alle foto's die je uploadt en behoudt Google zich zelfs het recht voor om alles wat we via Gmail delen te mogen publiceren. Maar gelukkig zijn die gegevens veilig. Toch? Totdat het niet meer zo is.

Als afsluiter van deze bloemlezing een term uit de wereld van *online start-ups* waarmee we gevaarlijk dicht komen bij het thema van Klemperers *Lingua Tertii Imperii*. Het gaat feitelijk om een leenwoord van de nazi's: 'Blitzscaling'. Het combineert

de Duitse term *Blitzkrieg* – waarmee de overwinningen van nazi-Duitsland op de Benelux en Frankrijk in mei en juni 1940 werden beschreven – met de bedrijfsterm ‘scaling’. Het samengestelde woord is start-up-jargon voor de ideale strategie om een bedrijf bliksemsnel te laten groeien – ‘opschalen’ – in een bepaalde sector met als doel een monopolie te realiseren.

Klemperer was ervan overtuigd dat sommige woorden na de Tweede Wereldoorlog zouden uitsterven. *Blitzkrieg* stond op die lijst. Maar hij had het mis.

De term Blitzscaling werd gemunt door Reid Hoffman, de oprichter van LinkedIn, die deel uitmaakt van een groep rondom techmiljardairs Peter Thiel en Elon Musk die bekendstaat als de ‘PayPal Mafia’. Een groot deel van deze investeerders en ondernemers, dat vlak na de *dotcombubble* rijk geworden is met betaaldienst PayPal, is inmiddels toegetreden tot de adviesraden voor het IT- en AI-beleid van de huidige Amerikaanse regering.

Roxane van Iperen schetst in *Eigen planeet* eerst de machtsverhoudingen van Big Tech op het wereldtoneel aan de hand van Peter Thiel. De oligarch die, nu Elon Musk via de achterdeur de Amerikaanse politiek heeft verlaten, wellicht de machtigste ondernemer op aarde is – zowel op technologisch als op politiek vlak.

De in Duitsland geboren Thiel was de eerste grote investeerder in Facebook. Maar hij nam niet alleen Mark Zuckerberg onder zijn vleugels. Ook de Amerikaanse vicepresident J.D. Vance beschouwt Thiel als zijn geestelijk vader, de man die hem rijk en invloedrijk maakte. Thiel was in 2016 de enige techmiljardair die openlijk de Trump-campagne financierde. Via zijn databedrijf Palantir is hij inmiddels diep doorgedrongen in de IT-infrastructuur van het Amerikaanse én Israëliëse defensieapparaat.

Deze uitgesproken libertariër heeft het ondermijnen van de democratie tot ideologie verheven. Zoals Van Iperen schrijft, ziet Thiel de deelname van ‘zwakkeren’ – vrouwen, uitkeringsgerechtigden – aan het democratisch proces als een inperking van de vrijheid van anderen. Hij pleit voor een ‘zuivere’ samenleving, gebaseerd op *free minds* en *free markets*, waarin overheidscontrole tot een absoluut minimum wordt beperkt, maar bij voorkeur geheel verdwijnt.

Thiel belichaamt een culturele, zakelijke en politieke visie die bedekt is met slechts een flinterdun liberaal glazuurlaagje. In werkelijkheid zet hij in op de ontmanteling van de democratische rechtsstaat van binnenuit. Het streven naar een *alt-democratie* noemt Van Iperen het; een democratisch systeem dat zichzelf ondermijnt in naam van vrijheid.

Toen mijn moeder mij het boek van Klemperer gaf, kon ik niet vermoeden dat wij een paar maanden later in de werkkamer van Joseph Goebbels stonden te gluren nadat we het landgoed bij zijn voormalige buitenverblijf in de bossen ten noorden van Berlijn waren binnengedrongen. In dit epicentrum van nazi-propaganda – het is de plek waar Hitlers minister van Volksvoorlichting en Propaganda zijn speech over de totale oorlog schreef – blijkt niet alleen het Pentagon van de DDR verstoep te zijn, maar ook het elite opleidingscentrum waar mijn moeder zich in de jaren '70 bekwaamde in de ideologie van het marxisme-leninisme ten faveure van de socialistische heilstaat. Naar eigen zeggen niet omdat ze zo'n overtuigd communist was, maar voor een kans op een betere toekomst en meer bewegingsvrijheid in het totalitaire regime.

Het was het begin van een onverwachte ontdekkingsreis, die pas eindigde toen ik met de bekendste hacker van Nederland,

XS4ALL-oprichter Rop Gonggrijp, aan de voet van Honeckers geheime atoombunker stond. *Die Perle*, zoals de deknaam luidde, was de kroon op het bouwwerk dat in 1983 werd voltooid en officieel in gebruik genomen als sluitsteen van het DDR-Pentagon. Het hoofdgebouw telt drie verdiepingen en is qua afmetingen vergelijkbaar met de Johan Cruijff Arena, maar dan onder de grond. *Bunker Komplex 5000* is de officiële naam van een complex dat ruimte biedt aan de infrastructuur van een klein dorp, met eigen nutsvoorzieningen, telefooncentrale, supercomputer en luchtfilterinstallaties. Het voormalige zenuwcentrum van de staatsmacht in Oost-Duitsland herbergt een complete verborgen wereld onder de aarde.

Ben ik gedupeerd?

Toen ik de eerste versie van dit boek aan mijn vrouw voorlas, gaf zij aan dat ze het niet zou kopen.

‘Hoezo niet?’ reageerde ik geïrriteerd.

‘Het gaat over privacy. En dat vind ik niet echt interessant. Ik kies nu eenmaal bewust voor gemak boven privacy.’

Ik kon haar geen ongelijk geven. Want deed ik niet hetzelfde, elke ochtend opnieuw? Je kunt wel stoppen met X en WhatsApp of je iPhone in de tuin begraven, maar ondertussen ga je vrolijk door met LinkedIn, Signal en internetten *tout court*.

Wat we ook doen in de digitale wereld, het is allemaal ontworpen in Silicon Valley. En het wordt gemanaged en gehost via een netwerk en een serverpark waarvan de aan-uitknop ergens bij een van de tien rijkste mensen ter wereld thuis staat. Laten dat nu bijna allemaal Amerikaanse techondernemers zijn.